

ALEVİLİKTE “YAKADAN GEÇİRME” RİTÜELİ VE ÂŞIK NİYAZI ÖRNEĞİ

Bülent AKIN*

Özet

Türk toplumunun eski deyim ve geleneklerinden olan yakadan geçirmek ile ilgili olarak bugüne kadar yapılan çalışmalarda, geleneğin Alevi inancına özgü uygulanasıyla ilgili bir tespit ya da derleme yapılmamıştır. Anadolu'nun çeşitli yörelerinde yaşayan Türkler arasında geleneğin uygulanası ile ilgili olarak daha önceden yapılan tespitler üzerinden yola çıkılarak hazırlanan bu makalede, Diyarbakır ve çevresinde yaşayan Türkmen Aleviler arasında yakadan geçirmek deyim ve geleneğinin yöre Alevilerine özgü bir ritüel olarak uygulanası ile ilgili tespit ve değerlendirmelere yer verilmiştir. Buna paralel olarak da makalede, yakadan geçirmek geleneğinin bugüne kadar yapılan araştırmalarda tespit edildiği kadarıyla bilinen uygulanası ile Alevilikte bir ritüel olarak pratiğinin karşılaştırılmasına da kısaca değinilmiştir. Yine yörede geleneğin uygulanası, bir örnek olay ile (Âşık Niyazi örneği) pekiştirilerek konunun daha somut bir zemin üzerine oturtulması sağlanmıştır.

Çalışma öncesinde konuyla ilgili literatür taraması yapılmış, araştırma esnasında gözlem ve soru-cevap teknikleri kullanılmıştır. Halkbilimi disiplini çerçevesinde yapılan alan araştırması sonucunda yakadan geçirme geleneğinin yörede varlığı, Alevilikteki uygulanası ve uygulama farklılıkları tespit edilerek bilim dünyasının dikkatine sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Alevi, Yakadan Geçirmek, Diyarbakır Alevileri, Halk İnançları, Deyim.

“TO PASS THROUGH THE COLLAR” RITUAL IN ALAWISM AND THE SAMPLE OF ÂŞIK NİYAZI

Abstract

There is no study concerning the practice of tradition typically on Alawism on the researches about “to pass through the collar (yakadan geçirmek)” which is one of the oldest known Turkish traditions and sayings. On this research, which basically focuses on the old theories indicated earlier about the practice of traditions between Turks living in different regions of Anatolia, practice of “to pass through the collar” tradition and saying basically for Alevi people between those who live in the region of Diyarbakır and the surrounding area has been taken into subject. Paralelly, we have also touched on the practice of “to pass through the collar” as it was learnt by the studies which have been done upto today and comparing it's practice as a rituel in Alawism. Practice of tradition has been stabilized by a sample (Âşık Niyazi) and the subject has been based on a more factual basis.

---

* Araştırma Görevlisi, Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Türkiye

All the literature on this subject has been scanned before the start of study and “observation and asking-answering” methods have been used. As a result of the study based on the folklore dycipline, presence of “to pass through the collar” tradition on the area, practice on Alawism and differences on practices have been determined and subjected to the acedemicians.

Keywords: Alevi, To Pass Through The Collar, Diyarbakır Alevi, Folk Beliefs, Saying.

Giriş

Toplumların geçmişlerinin aynası olan gelenekler, modern çağın getirdikleriyle giderek kaybolmaya yüz tutmuşlardır. Bugün bu geleneklerin birçoğunun varlığı ya da nasıl uygulandığı halkın büyük bir çoğunluğu tarafından bilinmemektedir. Yine birçok gelenek, günümüzde sadece halkın çok az bir bölümünün belleğinde yaşatılmakta ya da halk tarafından bilindiği halde çeşitli nedenlerle uygulanamamaktadır.

Son yıllarda uygulama sahası ve uygulayıcıları giderek azalan hatta yok olmaya yüz tutan geleneklerden birisi de “yakadan geçirme” geleneğidir. Geleneğin Diyarbakır yöresi Türkmen Alevileri arasında uygulanması dikkat çekicidir. Bu makalede yakadan geçirme geleneği hakkında bir takım genel bilgiler verildikten sonra geleneğin Diyarbakır ve çevresinde yaşayan Türkmen Alevilerinde uygulanışı ile ilgili tespit ve derlemelere yer verilecektir.

Makalede, öncelikle bu deyim ve gelenekle ilgili olarak vaktiyle Anadolu’da yaşayan Türkler arasında uygulandığı yönünde yapılan araştırmalar arasında önemli bir yerde duran Gökyay’ın tespitlerine ve onun üzerinden yapılan diğer tespit ve değerlendirmelere yer verilecektir. Burada geleneğin uygulandığındaki paralellikleri ve zıtlıkları göstermek açısından Diyarbakır ve yöresi Türkmen Alevilerinde uygulanaşına geçmeden önce bu tespitlerin konuya zemin sağlayacağı kanaatindeyiz.

Yakadan Geçirmek Deyim ve Geleneğiyle İlgili Şimdiye Kadar Yapılan Tespitler

Yakadan geçirmek deyimini ve geleneği hakkında şu ana kadar edinilen bilgiler oldukça sınırlıdır. Türk Dil Kurumu Büyük Sözlük’te “*evlatlığa kabul etmek*” (TDK, 2005:2109) olarak geçen bu deyim, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü’nde “*meccaz yoluyla birini evlat edinmek yerinde kullanılır eski vesikalarda geçen bir tâbir*” (Pakalın, 1983: 601), şeklinde, Kâmus-ı Türki’de ise “*oğulluğa kabul etmek, tebenni etmek*” (Şemseddin Sami, 1317: 1533) şeklinde açıklanmıştır. Öte yandan bu deyim, yaka ile ilgili birçok deyimde yer verilen (TDK, 1983), (Ögel, 1991, 1995, 1998), (Ergin, 1989) gibi kaynaklarda yer almamaktadır.

Yakadan geçirmek deyimini üzerine en geniş bilgiyi Orhan Şaik Gökyay’ın bir makalesinde buluyoruz (Gökyay, 1975). Yine İskender Pala, bir yazısında söz konusu makaleden esinlenerek bu deyim hakkında birkaç önemli noktaya temas etmiştir.¹

Yakadan geçirmek deyiminin Red House sözlüğünde geçtiğini aktaran Gökyay, burada "yakadan geçirmek: *To adopt an infant by passing through the collar of one's shirt*" şeklinde geçtiğini ifade etmekte ve yazının devamında Gelibolulu Süruri Çelebi'nin bu deymi içeren bir beyitini açıklamaktadır:

"N'ola oğul edinüp yâri geçürsem yakadan
Pîrehen pârelenüp çâk-i giriban böyüdü" (Gökyay, 1975: 69).

Beyitte her ne kadar yakadan geçirmek deymi asıl söylenmek istenen düşünceye yani yâr ile bir vücut olma arzusunu ifade etmeye yardımcı olmuşsa da öte yandan bu geleneğin varlığından bizi haberdar etmektedir.

Gökyay, Edirneli Sehi Bey'in,

"Hak oğuldur yakadan geçme bana eşk-i yetim
Tıfl-iken dahi gözüm salmışıdı dâmenime"

beytinde "yetimin göz yaşı bana, yakadan geçme Hak oğuldur, daha çocuk iken bu gözyaşı gözümden eteklerime inmiştir" diyerek yakadan geçirme deyimini benzetme unsuru olarak kullandığını belirtmektedir. Aşık Çelebi'nin Şair Ferdî'nin hayatını anlattığı sayfalarda da bu deyim karşımıza çıkmaktadır: Ferdî'yi görmek için onun evine gelen adamın yanındaki kimse, onun kötü bir niyeti olmadığını şairin babasına anlatmak için "yaramaz kastı yoktur, oğlunu canından yeğ sever, yakasından geçirip oğul edinmiştir" der. Öte yandan Aşık Çelebi, kadıasker, bilgin ve Şair Kadri Efendi'yi anlatırken de onun cömertliğinden söz ettikten sonra "yâr-ı garı yakasından geçürdüğü kitabı imiş" diyerek bu deymi kullanır. Yakadan geçirmek deymi, başka bir yerde insanın yanından ayırmadığı, çok sevdiği, koynunda sakladığı, evlat gibi baktığı nesnelere anlatmak için de kullanılmıştır. Buradaki aktarmalarda geçen "oğul" sözcüğü, hem kız hem de erkek evlat anlamlarına karşılık gelmektedir (Gökyay, 1975: 70).

Ülkü Çetinkaya'nın "Çok Başlı" deymi ile ilgili makalesinde yakadan geçirmek deymi hakkında bir takım bilgiler bulunmaktadır:

"Yakasından geçürüpdür ser-i ser-i zülfün bilürüz
Nice çok başlıdur elden komaz inkâr etegin

Şair burada sevgilisinin zülfünün ucunu yakasından geçirdiğini bildiğini ancak son derece 'çok başlı' sevgilinin bunu inkâr etmekten vazgeçmediğini söyler. Görülüyor ki bu beyitte "çok başlı"nın yanı sıra "yakadan geçirmek" deymi de kullanılmıştır. Buna göre şair, sevgilisinin yakasından içeri girerek tenine değen saçlarını, evlatlık alan birinin evlat edinirken çocuğu yakasından geçirdiği gibi yakasından geçirmesine benzeterek kıskançlığını dile getirmektedir. Çünkü kendisi sevgilinin tenine değen saçlar kadar ona yakın değildir" (Çetinkaya, 2009:231).

Öte yandan bu gelenekle ilgili İskender Pala'nın aktardıkları şöyledir: "Yakadan geçirme, Türkçenin eski bir deymi olup vaktiyle Anadolu ve Doğu iklimlerinde yaşatılan

bir geleneği ifade etmektedir. Bugün artık uygulamasının devam etmediği düşünülmektedir. Bu âdete göre yaşı buluş çağına ermemiş çocuklar, kimsesiz kaldıklarında ziyan olup gitmesinler, aile terbiyesinden ve sıcaklığından uzaklaşmasınlar, toplumsal insicam bozulmasın diye evlat edinilmeleri teşvik görürdü. Nitekim çocuk, yetim büyüdüğü vakit aile içerisinde mahremiyet ve kaç-göç başlamasıyla karşılaşılacağından ileride sıkıntı çıkmasın, çocuk kendini öz evlatların kardeşi bilsin, anne-baba onu öz çocuklarından ayrı tutmasın diye onu “Hak evlat” edinme yolunu tutarlardı” (Pala, 2008).

Gökyay, gelenele ilgili ayrıca şunları aktarmaktadır: “Bugün bu âdetin Anadolu’nun kimi yerlerinde yaşamakta olduğunu sanıyoruz. Hiç olmazsa, bildiğim kadar, bu âdeti hatırlayanlar bugün de aramızdadır. Bir çocuğu kendisine evlat edinmek isteyen kadın, onu gömleğinin yakasından geçirerek koynuna alıyor. Böylece çıplak teniyle gömleği arasında kalan çocuk, yukarıda geçtiği üzere onun “Hak evladı” oluyor. Yazık ki, bu yolda evlat edinmenin bir töreni, bir duası, bir yiyip içmesi var mı yok mu, bilmiyoruz. Ama böylesine önemli bir âdetin, bir çocuğu kendine mal etmenin elbette bir töreni olacaktır. Manyas’ta bir yaşlı kadından öğrenilerek bana verilen bilgiye göre, evlatlık edinecek kadın, evlatlık edineceği masumu çırılçıplak soyuyor. Onu her üç defasında da besmele ve Ayete’l-kürsi okuyarak gömleğinin yakasından çıplak tenine sokuyor ve eteğinden alıyor. Böylece onu kendi doğurmuş gibi büyütüyor. Hangi çocuklar evlat ediniliyor? Yukarıda Sehi Bey’in beytinde geçtiği gibi yetimler mi? Anasız, babasız çocuklar mı? Bu yolda evlat edinmenin hukuk açısından tanınmış bir takım sonuçları oluyor mu? Bunların hepsi, üzerinde durulacak, araştırılacak noktalardır. Umarım ki yazımı okuyacak olanlar arasından bizi daha çok aydınlatacak bir ses gelir de seviniriz (Gökyay, 1975: 70-71).”

Ayrıca Diyarbakır ili Ergani ilçesi Halk kültür ile ilgili olarak hazırlanmış olan bir yüksek lisans tezinde Ergani’de çocuğun sağlıklı doğması ve yaşaması ile ilgili olarak şöyle bir inanıştan bahsedilmektedir: “Bebeğin göbeği kesildikten sonra anne, elbisesinin içerisinden çocuğu geçirir ve çocukları yaşayan bir kadın çocuğu elbisenin altından alır, böylelikle bebek hayatta kalmış olur” (Akca, 2009: 20).

Diyarbakır yöresi Türkmen Alevi Dedeleriyle yaptığımız görüşmelerde onlara yakadan geçirme geleneğinin yukarıda anlatıldığı şekildeki uygulamasını anlattığımızda onlar, geleneğin Sünni inanışta geçmişte böyle uygulandığını duyduklarını fakat geleneğin yöre Alevilerince ve Türkmenlerince geçmişten beri bu anlatılanlardan biraz daha farklı uygulandığını söylediler.

Geleneğin Diyarbakır Türkmen Alevileri Arasında Uygulanışı

Diyarbakır ve yöresi Türkmen Alevilerinde yakadan geçirme geleneğinin inanç ve manevi ritüeller üzerine kurgulandığı görülmektedir. 20-30 yıl öncesine kadar faal olarak devam eden geleneğin temelinde Alevi inancının vazgeçilmez kurumları olan ocakların ve Dede-Talip ilişkisinin olduğu gözlemlenmiştir. Yakadan

geçirme geleneği, söz konusu ocak dedeleriyle taliplerin arasındaki kuvvetli bağın bir başka göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim vaktiyle bu geleneğin yöre Alevileri arasında ocak dedeleriyle talipleri arasındaki ilişkilerin ne denli kuvvetli olduğunu gösteren musahiplik, kuşanma ve görgü cemleri gibi ritüeller kadar önemli bir yerinin olması dikkat çekicidir.

Geleneğin yöre genelinde uygulanışı ufak tefek farklılıklar göstermekle birlikte genel anlamda şöyledir: Erkek çocuğu olmayan, çocukları ölü doğan ya da olup ölen aileler bağlı buldukları dedeye giderek erkek çocuk niyaz eder ve doğacak çocuğu ona adak ederler. Çocuk dünyaya gelince bir gün içerisinde dedeye getirilir ve dede, çocuğu yakadan geçirmek üzere hazırlar. Dede, yakasız bir gömlek giyer ve öncelikle üç defa İhlâs suresini okur. Ardından çocuğu Besmele çekerek annesinden dünyaya geliş yönüyle üç sefer yakasından geçirir. Çocuğun teni dedenin tenine iyice temas eder. Yani iki can arasında ısı alış veriş olur. Çocuk her yakadan geçirildiğinde dede tarafından bir Ayete>l-kürsi okunur. Bu işlem tamamlandıktan sonra Fatıha suresi ve onun ardından da aşağıda verdiğimiz gülbak ve duvazı imam okunur.

“Önümüz kıbleye, kıblemiz Muhammed Ali’ye, Car Muhammed, Car Ali Sırr-ı Hudâ, yek Hasan, yek Hüseyin Efendimizden, sen bizi kılma cüdâ. İmam Zeynel, Bakır u Câfer, Mûsâyı Kâzım, Rıza, Takî, Nakî, Hasanü'l-Askeri, Mehdi-yi sahip zaman hakkı için ki ey Hudâ, gerçek biz kıldık hata, sen eyle ata. Server-i Ali'den sen kalıpsan yadigâr, Lâ-fetâ illâ Ali Lâ seyfe illâ Zülfikâr. Her kazâ her belâ kanden gelirse gelsin, sen def eyle, Hâlik-ı perverdigâr, Çarda-yı masum-u pak, hefdây-ı kemerbest, Duvazı imamda hatm oldu üstad-ı nefes, Tarikata iman, erkâna meşâyih, erkânsıza na-meşâyih, Nesli beşerden kalıpsan, ya Allah, ya Muhammed, ya Ali. Tac-ı Ali, bi nur-ı azametike ya Allah ya Allah ya Allah, bi nur-ı nübüvetike, ya Muhammed ya Muhammed ya Muhammed, bi nur-ı vilayetike, ya Ali ya Ali ya Ali, Edrikni ya Hasan, Edrikni ya Hüseyin. Hutbetü'l-Beyan, turab-ı müşkül, hâl-i hesap, ya Allah, ya Muhammed, ya Ali, ya Allah, ya Muhammed, ya Ali, ya Allah, ya Muhammed, ya Ali” der ve çocuğun sırtını sıvazlar. Pençesini vurur gibi yaparken yani aşağı yukarı elini kaldırıp indirirken: *“Ya Allah, Ya Muhammed, Ya Ali, medet!”* diyerek: *“Pençe-i Âl-i Abâ, dil bizden nefes ceddım İmam Zeynel Âbidin'den ola (burada dede, bağlı bulunduğu ocağın pirinin ismini söyler), gerçeğe Hü, mümine ya Ali”* der ve şu duvazı imamı okur:

Gün gibi doğdu cihana nur-ı Muhammed²
 Âdem bilir nâdan ne bilsin hâl-i Ahmed
 Kuşandı da Zülfikâr'ı açtı cihanı
 Salli âla seyidina Muhammed
 Salli âla Seyidina mürşidim sensen ya Ali

Ben onun kuluyam Ali şah-ı keremdir
 Hasan başımın tacı Hüseyin nûr-ı âlemdir
 İmam Zeynel Abâ Bakır şöyle ki bir demdir
 Salli âla seyidina Muhammed
 Salli âla Seyidina mürşidim sensen ya Ali

Dünyaya gelmedi Cafer gibi irfan
 Dünyada bulunmaz Kâzım gibi Sultan
 Açtı yine cemalini Şah-ı Horasan
 Salli âla seyidina Muhammed
 Salli âla Seyidina mürşidim sensen ya Ali

Takî bu gönlümde mihman oluptur
 Nakî bu gönlümde sultan oluptur
 Hasan'ül Askeri din ile iman oluptur
 Salli âla seyidina Muhammed
 Salli âla Seyidina mürşidim sensen ya Ali

Mehdi zuhur ola arada kalmaya perde
 Yezit olanlar geçer tiğ ile teberde
 Nesimi de vird okur şam u seherde
 Salli âla seyidina Muhammed
 Salli âla Seyidina mürşidim sensen ya Ali

Böylece yakadan geçirme ritüeli tamamlanmış olur. Burada çocuk yakasından geçtiği dedenin “Hak evladı” olur. Bu dünyada zahiren anne-babasının, ama öteki dünyada dedenin evladıdır. Yani Alevilikteki söylenişleriyle, “dedenin Hak evladı ailenin ise bel evladı” olur. Dolayısıyla onun her iki dünyadaki manevi seyranı bir anlamda dedeye bağlıdır. Hak evlatlık, bir anlamda çocuğun ilerleyen yıllarda ailesinin bağlı olduğu ocağa mensup dedeler içerisinde hangisinin talibi olacağını da belirlemiş olur.

Dedenin bu ritüel sırasında geniş yakalı bir gömlek giymesi kefeni simgelemektedir. Dede, bu gömleği (sembolik kefeni) giyerek dünyevi bağlarından sıyrılır. Yani bir anlamda bu gömleğin giyilmesi, dedenin uhrevi âleme tam teslimiyetini simgeler. Çocuk, dedenin yakasından geçerken vücudu dedenin vücuduyla temas halindedir. Böylelikle dede, yakasından geçirdiği çocuğa kendi vücut ısısını verirken bir anlamda ona canından can katmış olur. Ayrıca çocuğun üç sefer yakadan geçirilmesi de Alevi-Bektaşî inancındaki Allah-Muhammed- Ali üçlemesiyle ilgilidir.

Ocak dedeleri tarafından gerçekleştirilen bu ritüel, yöre genelinde tüm Aleviler arasında vaktiyle yaygın olarak uygulanmıştır. Sadece geleneğin uygulanaşıyla ilgili Diyarbakır ve çevresinde yerleşik bulunan çeşitli Türkmen Aleviler ve onların bağlı

buldukları ocaklar arasında çok küçük farklılıklar görülmektedir. Bu farklılıklar, daha ziyade yakadan geçirilecek çocukların durumuyla ilgilidir. Bazı köylerde ve ocaklarda çocuğu olmayan ailelerin doğacak çocuklarını bağlı buldukları dedeye adaması şeklinde gerçekleşen gelenek, bazı köylerde de erkek çocuğu ölü doğan ya da olup da ölen ailelerin erkek çocuklarının yaşaması için dede tarafından yakadan geçirilmesi şeklinde uygulanmış gelmiştir. Bu farklılıkları kısaca şöyle özetleyebiliriz:

Yöredeki Türkmen Alevi köylerinden Bakacak¹ ve Ulutürk² köyünde yaşayan İmam Zeynel Abidin Ocağı ve Türkmenhacı³ köyünde yaşayan Beyazıdı Bostan Ocağı ve taliplerinin inancına göre erkek çocukları ölü doğan ya da olup ölen ailelerin erkek çocukları hayatta kalsın diye kendi istekleriyle bir ocak dedesine gitmelerinin önemi yoktur. Dede, bizzat kendisi söz konusu ailenin dünyaya gelecek çocuğunu yakadan geçirmek istemelidir. Aksi takdirde gelenek uygulanmaz. Çünkü doğacak çocuk dedenin himmetiyle hayatta kalacak ve onun Hak evladı olacaktır. Dolayısıyla buna karar verecek olan dededir. Bu durum ileride oluşacak dede-talip ilişkisine de temel oluşturmaktadır. Çünkü doğan çocuk, yakasından geçtiği ocak dedesinin Hak evladı yani talibidir. Yine burada doğan çocuğun dedenin himmeti sayesinde hayatta kalması ve o ailenin bu vesileyle erkek çocuk sahibi olması, yakadan geçirme ritüelinin bir anlamda taliplerin o ocağa olan bağlılıklarını ve inançlarını pekiştirmeye ve güçlendirmeye yönelik bir gelenek olduğunun göstergesidir. Ayrıca bu açıdan geleneğin işlevsel olarak "sağaltma-koruma" ile ilgili eski Türk inanışlarıyla da yakından ilişkisi olduğu gözlemlenmektedir. Eski Türk inanışlarında çokça örneklerini görebileceğimiz doğum sonrası çocukları yaşamayan ailelerin çocuklarının hayatta kalması için ve kötü ruhların onlara musallat olmalarını engellemek için uygulamış oldukları çeşitli pratiklerin yakadan geçirme ritüeli ile işlevsel ve amaç olarak benzer oldukları görülmektedir.

Bunun dışında yine Diyarbakır merkeze bağlı Büyükkadı⁴ köyünden Dede Garkın Ocağı mensubu bir dede ve bir ana bacı ile yaptığımız görüşmede, geleneğin bu köyde daha geniş kapsamlı uygulandığını öğrendik. Onlar, çocuğu olmayan ya da olup ölen aileler dışında kalan ailelerin de kendileri ya da bağlı buldukları ocak dedesi isterse doğan erkek çocuğun yakadan geçirilebileceğini ifade ettiler. Bu bir anlamda çocuğu dedeye adama yani diğer bir deyişle "Hak evlat" verme geleneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum, yakadan geçirme geleneğinin ocaklarla ocaklara bağlı bulunan talipler arasındaki ilişkinin kopmasını engellemeye ve bu bağlılığın sürekliliğini sağlamaya yönelik bir gelenek olduğunun göstergesidir.

Öte yandan yakadan geçirme geleneğinin Alevilikteki musahiplik (can-yol kardeşliği) ile yakınlığı da dikkat çekicidir. Gelenek, bir anlamda musahiplik kurumunun temelini oluşturan taşlardan biridir diyebiliriz. Çünkü henüz çocukluk çağından kan bağı olmayan bir insana evlat olmak suretiyle en az akrabalık kadar kutsal bir bağ oluşturulmaktadır. Yine pratikler sırasındaki aynı gömlek içerisine

girme, Hak oğul olma ve Hak kardeş olma gibi benzerlikler iki geleneğin dikkat çeken benzer özelliklerinden en belirgin olanlarıdır. Burada iki gelenek arasındaki ilişkinin daha iyi anlaşılması için musahiplik hakkında kısa bir açıklama yapmakta fayda vardır. Alevi inancında musahip olmak isteyen talipler öncelikle bağlı buldukları ocağın dedesine (pirine) başvururlar. Eğer dede uygun görürse musahip cemi kurulur. Bu cemde musahip olacak talipler eşleriyle beraber pir önünde edeple her iki ayaklarını mühürleyerek¹ dara dururlar. Kendileri kardeş eşleri de bacı olmak üzere orada hazır durlar. Kardeş olacak erkek taliplerin yanında diğerinin eşi bulunacak şekilde yan yana ve ayakta bir beyaz çarşafın² içine girerek hepsi bir can olurlar. Bu cemde bu dört kişi ve pir dışında ancak musahibi olan talipler bulunabilirler. Cem esnasında uygulanan belli ritüeller ve dedenin okuduğu gülbanklarla talipler musahip olurlar. Bundan sonra musahip kurbanı tığlanır³ ki bu kurbandan da ancak musahipli kişiler yiyebilir. Bu kurbanın da yine yetiştirilmesinden tığlanmasına ve pişirilmesine kadar belli bir erkân takip edilir. Musahiplik cemi tamamlandıktan sonra musahip olan dört talibe lokma ve dolu verilir.

Musahiplik ve musahip olacak kişilerin üzerine örtülen bu çarşaf, Alevi-Bektaşî inancında Miraç dönüşü Hz. Muhammed'in Kırklar ceminde Hz. Ali'yle bir gömlek giyerek yekvücut olmalarından gelmektedir. Bir bedende iki başı yani vahdeti (tekliği) simgelemektedir. Musahiplik, başlı başına ele alınması gereken bir meseledir.⁴

Yakadan Geçirme Geleneğine Bir Örnek

Yörede yaptığımız araştırmalarda yakadan geçerek bir ocak dedesine Hak evlat olmuş birçok insanla tanıştık. Bu kişilerden hakkında en fazla bilgi edindiğimiz Âşık Niyazi Demir'dir. Hakkındaki bilgileri yakınlarından, köylülerinden ve bağlı bulunduğu ocak dedelerinden aldığımız bu âşığın yakadan geçme öyküsü şöyledir:

Âşık Niyazi, 1932 yılında Bakacak köyünde dünyaya gelmiştir. Babasının adı Ali Demir, annesinin ise Meryem'dir. Âşık Niyazi'nin kendisinden önce dünyaya gelen erkek kardeşlerinin hiçbiri yaşamamıştır. Köyün tanınmış dedelerinden İmam Zeynel Abidin Ocağı'na mensup Abbas Dede, erkek çocukları olmayan bu aileye yardım etmek ister. Bu amaçla Niyazi henüz anne karnındayken Abbas Dede, Niyazi'nin anne ve babasını yanına çağırarak onlara: "*Çocuğunuz doğunca bana getirin. Çocuğunuzun hayatta kalması ve Cenabı Allah'ın ona hayırlı uzun ömür nasip etmesi için onu yakamdan geçireceğim. İnşallah ceddim ona himmet eder ve ölmez. Bu dünyada sizin, öbür dünyada benim evladım olur.*" diyerek onu Hak evlatlığına ister. Niyazi dünyaya gelir gelmez Abbas Dede'ye getirilir ve Abbas Dede, yukarıda anlattığımız yakadan geçirme ritüelini uygulayarak çocuğu yakasından geçirir ve Hak evladı olarak alır (Akın, 2010b: 83-99). Bu sayede hayatta kaldığına ve ileride kendisine âşıklık verildiğine inanılan Âşık Niyazi'nin kızı Dost Meryem,⁵ bir şiirinde bu durumu şöyle dile getirmiştir:

Özü balçıktandır nefesi Hak'tan
 Bir baba ocağı tütmüş ne güzel
 Ne güzel yeşermiş bağ ile bostan
 Bahçede gülleri açmış ne güzel

Doğunca çocuğu haber ver bana
 Elini vurmasın doğuran ana
 Nefes veren Hak'tır o ulu cana
 Üç sefer yakadan geçmiş ne güzel

Zahirde senindir batında benim
 Katarına almış okşamış tenin
 Yakadan geçirmiş al demiş senin
 İnsanlık yolunu bulmuş ne güzel

Türkmen soyumuzda böyle gelenek
 Âşık Niyazi'dir bizlere örnek
 Büyümüş dilemiş haktan üç dilek⁶
 Üçü de yerine gelmiş ne güzel

Dost Meryem bunları babadan duymuş
 Çocuğu kalmasa gelenek buymuş
 Yaşarken pirinden ikrarı almış
 İnsanlık yolunu seçmiş ne güzel

Diyarbakır ve yöresi Türkmen Alevileri arasında tıpkı Âşık Niyazi gibi yakadan geçirme geleneği ile bir dedeye Hak evladı olmuş birçok ocak talibi bulunmaktadır. Yörede İmam Zeynel Abidin, Dede Garkın, Ağu İçen gibi yaygın olarak tanınan ve bilinen ocakların yanı sıra Ersefil, Beyazıdı Bostan ve Güzel Şah gibi Anadolu'nun başka yörelerinde rastlanmayan (Taşgın, 2006: 51-61) ocaklara mensup dedelerin tamamı yakadan geçirme geleneğini bilmekte ve vaktiyle uygulandığını vurgulamaktadırlar.

Sonuç

Yakadan geçirme, Diyarbakır ve çevresinde yaşayan Türkmen Alevi topluluklarınca geçmişten günümüze sürdürüle gelen bir gelenektir. Gelenek, günümüzde uygulanmamakla beraber varlığını halen hayatta olan, vaktiyle bu geleneği görmüş ya da tecrübe etmiş ocak dedeleri ile taliplerin belleklerinde ve anlatılarında sürdürmektedir. Uygulandığı dönemlerde bu geleneğin, yörede ocaklarla talipler arasındaki ilişkiyi güçlendirmeye yönelik inanç merkezli bir ritüel olduğu görülmektedir. Yakadan geçen çocuğun yakasından geçtiği dedenin Hak evladı olması, onun gelecekte bağlı bulunduğu ocak dedesinin talibi olması anlamına gelmektedir ki bu da bir anlamda geleneğin, Dede-Talip ve Ocak-Talip ilişkisini

korumaya yönelik katkı sunduğunu ortaya koymakta ve yakadan geçirme deyimine bu yönde Alevi inancına müstakil bir anlam yüklemektedir.

Öte yandan daha önceki araştırmalarda “evlat edinmek” şeklinde karşımıza çıkan ve sözlüklerde de bu şekilde anlamlandırılan yakadan geçirmek deyiminin işlevsel olarak eski Türk inanışlarında çok çeşitli örneklerini bulabileceğimiz “sağaltma-koruma” amaçlı pratiklerle ilişkisi olduğu görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında taliplerin, doğacak çocuklarını hayatta kalması için bağlı buldukları ocak dedesine Hak evladı olarak vermeleri, yakadan geçirme deyimine “sağaltma-koruma” amaçlı bir işlev kazandırmaktadır. Bu da deyim, “doğacak çocuğu evlat edinerek sağaltma ya da kötülüklerden koruyarak hayatta kalmasını sağlama” şeklinde bir anlamının da olduğunu ortaya koymaktadır.

Geleneğin son 20-30 yıldır uygulanmıyor olması Alevi ocaklarıyla talipler arasındaki bağların her geçen gün zayıflamasıyla yakından ilişkilidir. Nitekim modern çağın getirdiği yeni yaşam tarzına uyum süreci içerisinde Alevi ocaklarıyla talipleri arasındaki ilişkiler güçsüzleşirken diğer taraftan da yakadan geçirme ve benzeri birçok geleneğin ve inanışın kendisine uygun icracı ve icra sahası bulması güçleşmiştir.

Kaynakça

- AKCA, Gözen (2009). Diyarbakır İli Ergani İlçesi Halk Kültürü Araştırması, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana.
- AKIN, Bülent (2010a). Dost Meryem Hayatı Sanatı ve Şiirleri, Horasan Yayınları, İstanbul.
- AKIN, Bülent (2010b). “Diyarbakırlı Âşık Niyazi'nin Hayatı, Sanatı ve Şiirlerinden Örnekler”, Alevilik-Bektaşılık Araştırmaları Dergisi, Sayı 2, ss. 83-99, Almanya.
- AKIN, Bülent (2011). Diyarbakırlı Türkmen Alevi Âşıklar, Alevi-Bektaşî Kültür Enstitüsü Yayınları, Köln/Almanya.
- ÇETİNKAYA, Ülkü (2009). “Divan Şiirinde ‘Çok Başlı (Ziyade Ser)’ Deyimi Üzerine”, Turkish Studies-Türkoloji Araştırmaları, S. 4/2 Ss.226-245.
- DEVELLİOĞLU, Ferit (2000). Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Ankara.
- ERGİN, Muharrem (1989). Dede Korkut Kitabı, I ve II. Cilt, TDK Yayınları, Ankara.
- ERSAL, Mehmet (2011). “Alevi İnanç Sistemindeki Ritüellik Özel Terimler: Musahiplik”, Turkish Studies-Türkoloji Araştırmaları, S. 6/1, Ss.1058-1083.
- GÖKYAY, Orhan Şaik (1975). “Birkaç Deyim Üzerine”, Türk Folkloru Araştırmaları Yıllığı, ss. 65-73, Ankara.
- ÖGEL, Bahaeddin (1991). Türk Kültür Tarihine Giriş, c. 5, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- ÖGEL, Bahaeddin (1995). Türk Mitolojisi, c. II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

- ÖGEL, Bahaeddin (1998). Türk Mitolojisi, c. I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- PAKALIN, Mehmet Zeki (1983). Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü. c. 3, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- PALA, İskender (2008). "Yakadan Geçirmek", 15 Temmuz 2008 Salı, Zaman Gazetesi.
- ŞEMSEDDİN SAMİ (1317). Kâmûs-ı Türkî, Dersaadet.
- TAŞĞIN, Ahmet (2006). "Diyarbakır ve Çevresindeki Türkmen Alevilerinde İrşat ve Kuşanma Töreni", Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, Güz Sayı 39, ss. 51-61, Ankara.
- TÜRK DİL KURUMU (1983). Yeni Tarama Sözlüğü (Düz. Cem Dilçin), Ankara.
- TÜRK DİL KURUMU (2005). Büyük Türkçe Sözlük, Ankara.

Kaynak Kişi Dizini

- Sultan Kargın, (1927), Büyükkadı, Diyarbakır, Okuma yazma bilmiyor, Ana Bacı (Dede eşi).
- Gülizar Demir, (1938), Bakacak (Seyithasan), Bismil, Diyarbakır, İlkokul 3 terk, Âşık eşi.
- Vedat Güldoğan, (1950), Çüngüş, Diyarbakır, Üniversite, Araştırmacı-Yazar.
- Selime Yaşar (Mah Turna), (1951), Türkmenhacı, Bismil, Diyarbakır, Okuma Yazma bilmiyor, Âşık-Talip.
- Cemal Özdemir, (1952), Ulutürk (Darlı), Bismil, Diyarbakır, Üniversite, Talip.
- Cuma Boran, (1954), Bakacak (Seyithasan), Bismil, Diyarbakır, İlkokul, Talip.
- Meryem Özdemir, (1954), Bakacak (Seyithasan), Bismil, Diyarbakır, İlkokul, Âşık-Talip.
- Fatma Boran, (1956), Bakacak (Seyithasan), Bismil, Diyarbakır, Okuma yazma bilmiyor, Talip.
- Mehdi Kaygusuz, (1961), Ulutürk (Darlı), Bismil, Diyarbakır, Lise, İmam Zeynel Abidin Ocağı Dedesi.
- Hasan Baykut, (1961), Türkmenhacı, Bismil, Diyarbakır, Beyazıdı Bostan Ocağı Dedesi.
- Musa Kargın, (1966), Büyükkadı, Diyarbakır, Lise, Dede Garkın Ocağı Dedesi-Âşık.
- Ünal Yaşar, (1983), Türkmenhacı, Bismil, Diyarbakır, Üniversite, Zakir.

Sonnotlar

- ¹ Söz konusu yazı için bkz. (PALA, 2008).
- ² Şiirler derlenirken söyleyiş esas alınmıştır. Sadece gerekli görülen imla düzeltmeleri dışında düzeltme yapılmamıştır.
- ³ Bakacak köyü. Eski ve asıl adı Seyithasan olan köy, Diyarbakır'ın Bismil ilçesine bağlı bir Türkmen Alevi köyüdür. Cumhuriyetin ilk yıllarında Bismil'den daha fazla gelişmiş bir merkezdir. Nitekim 1925 ve 1926 yılları arasında nahiye Bismil'den alınarak Seyithasan'a verilmiştir. Seyithasan, iki yıl nahiye kaldıktan sonra 1927 yılında tekrar Bismil nahiye olmuştur. Bugün 50 hane kalan köyde

halen cem âyinleri ve diğer Alevî-Bektaşî erkân ve gelenekleri kısmen de olsa köylüler tarafından devam ettirilmektedir. Bu köyde İmam Zeynel Abidin, Sarı Saltık ve Zelil Kalender Ocakları mevcuttur (Akin, 2011:28-29).

- ⁴ Eski adı Darlı olan köy daha sonra adı değişerek önce Türkdarlı sonra da Ulutürk ismini almıştır. Bismil'e bağlıdır. Bu köydeki Alevî nüfusu da göçlerle günümüzde birkaç hane kalmıştır. Bu köyde İmam Zeynel Abidin Ocağı vardır (Akin, 2011: 29).
- ⁵ Diyarbakır'ın Bismil ilçesine bağlı Diyarbakır'a 58, Bismil'e 6 km uzaklıktadır. Yöredeki nüfusu en fazla olan köy, bu köydür. Köyde yaklaşık 200'den fazla hane vardır. Türkmenhacı köyünde PTT, İlköğretim okulu ve sağlık evi bulunmaktadır. Bu köyün cemleri Beyazıdı Bostan Ocağı'ndan Hasan Dede tarafından yürütülmektedir. Türkmenhacı köyünde tespit edilen ocaklar şunlardır: Beyazıdı Bostan Ocağı, Battal Gazi Ocağı, Ersefil Bozkurt Ocağı, Babusor Ocağı (Akin, 2011: 29).
- ⁶ Diyarbakır merkeze bağlı ve il merkezine 23 km uzaklıkta olan Büyükkadı köyü, Dede Garkın Ocağı'nın yerleşik bulunduğu bir Türkmen Alevî Köyüdür. Köydeki Aleviler, başta Diyarbakır merkez olmak üzere yurdun çeşitli bölgelerine ve yurt dışına göç etmişlerdir. Bu köyde yerleşik bulunan Dede Garkın Ocağı dedelerinin 1940'lı yıllara kadar Diyarbakır dışından da birçok yöreden talipleri olduğu bilinmektedir (Akin, 2011: 27).
- ⁷ Sağ ayağın baş parmağını sol ayağın baş parmağının üzerine koyarak dede huzurunda durmak. Talibin edep-erkân üzere huzurda (darda) durduğunu gösterir. Ayak mühürlemenin nereden geldiği konusunda Aleviler arasında iki ayrı rivayet yaygındır: Hz. Hüseyin ile Hz. Hasan çocukken bir gün dedeleri Hz. Muhammed onlardan su ister. Dedelerine karşı muhabbetlerini göstermek için acele ederlerken Hz. Hüseyin sol ayağının baş parmağını taşa vurarak kanatır. Ama suyu da Hz. Hasan'dan önce götürmeyi başarır. Dedesine suyu sunarken kanayan parmağını dedesi görmesin diye sağ ayağının baş parmağını sol ayağının baş parmağının üzerine kapatır. O sırada orada bulunanlar bu durumu hizmet şekli olarak düşünüp devam ettirirler. Diğer bir rivayete göre ise bu duruş, Hz. Muhammed'in miraç gecesi sidretü'l müntehâ'da Allah'ın huzurunda duruş şeklini temsil etmektedir.
- ⁸ Diyarbakır Alevilerinde bu çarşafa "Köynek" adı verilmektedir. "Bir köynek altına girmek" ya da "bir köynek giymek" gibi deyimler yaygın kullanılır.
- ⁹ Kurban Tığlamak: Alevilik ve Bektaşilikte Tarikat erkânı uyarınca kurban kesmeye verilen ad.
- ¹⁰ Musahiplik ile ilgili geniş bilgi için bkz. (Ersal, 2011: 1058-1083).
- ¹¹ Dost Meryem: Asıl adı Meryem Özdemir'dir. Âşık Niyazi'nin kızı aynı zamanda yöreden yetişmiş halk şairlerindedir. Bugüne kadar 350'den fazla şiir yazan şairin şiirleri şekil ve içerik olarak âşık tarzı şiir özelliklerini göstermektedir. Şair hakkında daha geniş bilgi için bkz.(Akin, 2010a).
- ¹² Genç yaşlarda Gülizar adında bir kıza âşık olan Âşık Niyazi, kendisini yakasından geçiren Abbas Dede'nin kabrine giderek dua ve niyaz edip kendisine üç şey nasip etmesini ister. Bunlardan ilki halk içinde çok sevilmeştir. İkincisi âşıklık, üçüncüsü ise Gülizar'dır. Nitekim âşığın bu üç dileği de hasıl olmuştur (Akin, 2010: 83-99).